

ВІДГУК

**офіційного опонента - кандидата юридичних наук, доцента,
доцента кафедри публічного управління та адміністрування
Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій
Хорватової Оксани Олегівни**

**на дисертацію ВАЛЕНДЮКА Олега Сергійовича
«Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам,
унаслідок війни» подане на здобуття наукового ступеня доктора
філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності теми дослідження.

Відшкодування шкоди та збитків, завданих війною, є важливим приводом для наукової та практичної дискусії в міжнародному та національному праві вже більше ніж пів століття. Процедури відшкодування шкоди, матеріальної та моральної, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок війни, є, по-перше, складними, а по-друге, юридично вимагають не лише фіксації фактів спричинення, а й правильної кваліфікації в кожному конкретному випадку.

Особливої актуальності питання відшкодування збитків набувають в контексті поточної політичної ситуації в державі та світі в цілому. Перш за все, воєнний стан в Україні, запроваджений через повномасштабне вторгнення РФ, триває вже п'ятий рік. За ці роки збройна агресія призвела не лише до тисяч загиблих та поранених військових, цивільних, а також до колосальних руйнувань інфраструктури держави, об'єктів житлової та комерційної забудови, залізних та автомобільних доріг, підприємств. Шкода, завдана фізичним та юридичним особам унаслідок війни, має складний і багаторівневий характер. Це зумовлено тим, що наслідки збройного конфлікту проявляються не лише у безпосередньому знищенні чи пошкодженні майна, а й у ширших соціально-економічних, політичних, інституційних, науково-технічних та інших змінах. Водночас цивільно-правові наслідки війни не можуть бути зведені лише до факту знищення або пошкодження майна, оскільки охоплюють ширший комплекс правових проблем, пов'язаних із доказуванням шкоди, встановленням причинного зв'язку, визначенням відповідального суб'єкта, вибором належного механізму компенсації та забезпеченням реального виконання відповідних рішень.

По-друге, проблематика негативних наслідків збитків, спричинених війною є особливо актуальною з огляду на те, що вони розподіляються на окремі групи. Так, соціально-економічні збитки, тобто виражені у грошовій формі фактичні або потенційні втрати, заподіяні суб'єктам господарювання, громадянам, державі чи довкіллю внаслідок воєнних дій, а також додаткові витрати, необхідні для подолання або компенсації таких наслідків. Сюди відносяться втрата майна, витрати на переселення населення, компенсаційні

виплати постраждалим, упущену вигоду, порушення нормальної господарської діяльності та погіршення умов життя в цілому. Окремо виділяються зовнішньо- та внутрішньополітичні збитки, пов'язані зі зниженням довіри до державних інститутів, зростанням соціальної напруженості. Не слід забувати й про екологічні збитки, що проявляються у погіршенні стану довкілля, втраті господарської цінності територій і необхідності витрат на їх відновлення, зникнення певних видів флори та фауни, тощо.

По-третє, масштабного негативного впливу щоденно зазнає також й здоров'я цивільного населення – соматичне та психічне, що є категорією медико-біологічних збитків: скорочення тривалості життя, втрата здоров'я через стреси та депресивні стани, загибель людей і зростання захворюваності населення. До того ж внутрішня міграція з анексованих територій в глибоку державу, вимушений виїзд мільйонів громадян за межі України, нескінченний денний та нічний терор через масовані обстріли, відсутність електропостачання, води та опалення в зимові періоди 2022-2023 та 2025-2026 років через зруйновану інфраструктуру у великих містах, - все це є ґрунтом для перманентного стресу, порушень сну і, як наслідок, зниження працездатності переважної більшості мешканців східної, південної та центральної України. А тому серед громадян держави також виникають запити щодо можливості отримання компенсації моральної шкоди для постраждалих через відповідні процедури.

Отже, актуальність даного дослідження визначається такими важливими факторами як щоденна зміна ситуації в Україні, збільшення кількості постраждалих та практичною недостатністю, а подекуди й відсутністю як теоретичних, так і практичних напрацювань щодо методики оцінки шкоди, завданої унаслідок війни.

У зв'язку з цим обрана тема дисертаційного дослідження має вагомий теоретичний та практичний значення для юридичної науки, оскільки вона не лише розширює знання про актуальні питання відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, завданої унаслідок війни через цивільно-правові механізми та національну судову практику, а й становить основу для подальшого регулювання питань відшкодування шкоди на міжнародному рівні.

Доречно констатувати зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, зокрема дисертація виконана відповідно до європейських стандартів захисту прав людини, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Римського Статуту міжнародного кримінального суду 17 липня 1998 р., положень Експертного звіту про відшкодування шкоди Ради Європи, 2023 р., Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326, Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600 та іншими законодавчими актами. Дисертація відповідає науковому

напряму та темам Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права «Тенденції розвитку сучасної правової науки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти» (номер державної реєстрації 0120U100413) та «Сучасні виклики міжнародно-правових відносин і роль України у формуванні світового правопорядку» (номер державної реєстрації 0122U000743).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, які сформовані у дисертації. Слід позитивно оцінити науковий рівень дисертаційного дослідження Валендюка Олега Сергійовича «Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам, унаслідок війни», що характеризується високим рівнем обґрунтованості та достовірності, глибиною висновків та рекомендацій, які сформовані у дисертації. Такий високий рівень досягається завдяки використанню багатого теоретичного та практичного матеріалу, комплексного підходу до аналізу заявленої проблематики, використанню сучасних методів дослідження, та широкого спектру наукових джерел і практичних матеріалів.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 207 сторінки, в тому числі основного тексту 188 сторінок, список використаних джерел складає 146 найменувань. Матеріал поданий у логічній послідовності, що сприяло розкриттю дисертантом взаємопов'язаних між собою теоретичних і практичних аспектів досліджуваної проблеми.

Належний ступінь наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження, що в концентрованому вигляді знайшли відображення у сформульованих здобувачем наукових положеннях, висновках і рекомендаціях, забезпечено методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень; застосуванням комплексу наукових методів, адекватних об'єкту, предмету, меті і задачам дослідження; використанням сучасних досягнень юридичної науки та широкої джерельної бази дослідження; здійсненням апробації основних концептуальних ідей і положень дослідження. Вдалий вибір методів дослідження, аналіз і синтез наукової літератури, нормативно-правових актів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження міжнародних та національних механізмів відшкодування шкоди фізичним та юридичним особами, завданої унаслідок війни, дозволили успішно розв'язати поставлені задачі.

Для досягнення поставленої мети здобувачем визначено кілька ключових завдань. Серед них – визначення теоретико-правових засад відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни. Одним із ключових завдань є аналіз цивільно-правових наслідків війни для фізичних та юридичних осіб, включаючи вплив на права власності, соціальні гарантії та підприємницьку діяльність. Дисертантом виокремлене таке завдання, як уточнення поняття та класифікації шкоди, завданої війною, із врахуванням її специфічних рис. Акцентується увага на дослідженні інституційних засад та ролі державних і недержавних органів у процесі компенсації шкоди. Чи не основними завданнями, які ставить автор, є

розробка пропозицій по вдосконаленню національного законодавства та міжнародно-правових механізмів, спрямованих на відшкодування шкоди постраждалим фізичним і юридичним особам.

Достовірність і наукова новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується їх апробацією у відкритому друку, обговоренням на наукових конференціях, інших наукових заходах. Достовірність одержаних результатів підтверджується не тільки їх суто науковою значимістю, як певною системою здобутих дисертантом нових знань, що заповнюють окремі прогалини в цивільному праві та цивільному процесі, але й їх практичною затребуваністю на сучасному етапі, зокрема для вдосконалення чинного національного законодавства у сфері вироблення механізмів відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, завданим унаслідок війни.

Проведена автором науково-дослідна робота є результатом власних напрацювань здобувача, який здійснив вдалу спробу виокремити підстави відшкодування збитків, завданих унаслідок війни через призму вже існуючої міжнародної судової практики та національного законодавства України. Новизна дослідження полягає насамперед в постановці та актуалізації автором питання про те, щоб на підставі комплексного аналізу наявних наукових та нормативних джерел встановити напрями вдосконалення національних механізмів відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ, узагальнити європейський та міжнародний досвід, виокрепивши позитивні здобутки для запровадження в Україні, сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері і практики його застосування.

Висвітлені автором пропозиції можуть бути застосовані: *науково-дослідній діяльності* в частині висновків та пропозицій щодо механізму відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, завданої унаслідок війни; *правотворчій діяльності* – у процесі підготовки пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України щодо забезпечення ефективності процедур відшкодування шкоди, завданої унаслідок війни; як аналітичний матеріал для розробки рекомендацій щодо гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав постраждалих осіб; *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення державно-правового регулювання підстав відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, завданої унаслідок війни; *навчальному процесі* – під час викладання студентам закладів вищої освіти дисциплін «Цивільне право», «Цивільний процес», «Міжнародне право», «Право Європейського Союзу», у процесі підготовки підрозділів підручників і навчальних посібників із відповідного навчального курсу, а також статей та наукових повідомлень.

Наукова новизна положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульованих у дисертації Валендюка Олега Сергійовича проявляються у тому, що робота становить одне з перших за останні роки комплексне правове дослідження проблематики відшкодування шкоди,

завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, та орієнтована на вдосконаленні теоретичних і практичних аспектів компенсаційних механізмів. Дисертантом запропоновано нові підходи до аналізу національного законодавства та норм міжнародного права, розроблено рекомендації, що спрямовані на підвищення ефективності механізмів відшкодування шкоди.

Як результат дослідження, Валендюком О.С. сформульовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків, зокрема: уперше в національній правовій науці розроблено комплексну методологію аналізу механізмів відшкодування шкоди, яка охоплює юридичні, соціальні та економічні аспекти, та враховує особливості збройних конфліктів і їхніх наслідків; удосконалено теоретичну базу щодо визначення підстав виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, зокрема шляхом аналізу причинно-наслідкових зв'язків між збройними діями та шкодою, завданою фізичним та юридичним особам; удосконалено підходи до оцінювання шкоди та визначення обсягів компенсації, з урахуванням міжнародного досвіду та специфіки збройного конфлікту в Україні; виявлено нові підходи до гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами у сфері відшкодування шкоди, включаючи механізми взаємодії з міжнародними організаціями та судами; набули подальшого розвитку питання правового статусу держави-агресора у контексті зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої її діями, із використанням норм міжнародного гуманітарного права; розуміння ролі міжнародно-правових актів і принципів у врегулюванні питань відшкодування збитків, включаючи аналіз низки міжнародних конвенцій, рішень ЄСПЛ та інших міжнародних документів.

Здобувачем розроблено й інші наукові положення, які є новими для теорії цивільного права та цивільного процесу. Окремо варто підтримати розроблені здобувачем пропозиції та рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства в частині покращення механізмів відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, унаслідок війни.

Заслужують на увагу положення дисертації, присвячені питанням визначення змісту поняття «війна» та його розмежування із суміжними категоріями, що достатньо тривалий час залишається предметом наукової дискусії. Автор справедливо зауважує, що значення даної категорії не обмежується суто теоретичною площиною, оскільки від правильної правової кваліфікації відповідних подій залежить вибір застосовного правового режиму, визначення суб'єктів відповідальності та подальше вирішення питань щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам. Відсутність же єдиного універсального визначення війни як у юридичній, так і в загально філософській площині зумовлює неоднозначність підходів до оцінки подій, які за своїм змістом можуть охоплюватися цією категорією. А отже, й для правозастосовної практики.

Слушною є позиція дисертанта щодо заперечення ототожнення поняття «шкода» та «збитки» в сучасному цивільному праві. Така позиція обґрунтовується тим, що для України в умовах воєнного стану та великої кількості шкоди, спричиненої фізичним та юридичним особам, таке

розмежування має не лише теоретичне, а й практичне значення у справах, пов'язаних із відшкодуванням наслідків війни.

Заслужують на увагу висновки дисертанта про те, що ключовою складовою формування зобов'язань із відшкодування шкоди є встановлення факту завдання збитків та причинно-наслідкового зв'язку між діями держави-агресора чи інших суб'єктів і шкодою. Наголошується на обов'язковому використанні доказової бази, яка включає акти огляду пошкодженого майна, експертні висновки, документальні свідчення та інші матеріали. Відмічається, що особливу складність становить доведення причинно-наслідкового зв'язку в умовах масових руйнувань, що виникають під час збройного конфлікту, через що для національної практики механізми фіксації збитків має бути максимально адаптованими до умов війни та включати сучасні технології, такі як цифрові платформи для збору та обробки даних.

До безперечних переваг наукової роботи слід також віднести ґрунтовний аналіз національної судової практики, яка характеризується значною нерівномірністю підходів до вирішення справ, пов'язаних із відшкодуванням шкоди. Дисертантом встановлено, що найбільшими викликами для судової системи залишаються питання доведення розміру завданих збитків і встановлення причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та шкодою. Крім того, ускладнення викликають тривалість судових процесів і труднощі з виконанням судових рішень через відсутність механізму відшкодування шкоди з держави-відповідача.

Робота містить й інші ґрунтовні пропозиції та теоретичні висновки, що заслуговують на підтримку. Таким чином, роботі притаманна наукова новизна, в ній порушено низку невисвітлених вітчизняною юридичною наукою проблем відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, унаслідок війни зокрема та запропоновані шляхи їх розв'язання, що дозволить сформувати обґрунтовані висновки про доречність запозичення позитивного міжнародного досвіду, співпраці європейськими судовими інституціями, а також прийняття необхідних законодавчих актів з метою усунення колізій теорії та практики правозастосування.

Повнота викладення наукових результатів в опублікованих працях здобувача. Основні наукові положення та висновки дисертації відображено в 9 наукових працях, серед яких 4 статті у наукових видання за обраною спеціальністю, включених до «Переліку наукових» фахових видань України», де 3 статті одноособові та 1 стаття у співавторстві з науковим керівником (внесок здобувача складає 50%); 5 наукових тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференцій, круглих столів, в тому числі інших наукових виданнях. Список зазначених праць наведено в дисертації у повному обсязі. Публікації відповідають вимогам до опублікування результатів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дискусійні положення дисертаційної роботи.

Позитивно оцінюючи зміст дисертації в цілому, вважаємо за необхідне звернути увагу здобувача на деякі положення, котрі, на наше переконання,

потребують уточнення чи додаткового роз'яснення дисертантом під час прилюдного захисту та щодо яких рекомендується врахування зауважень офіційного опонента у разі продовження автором подальших наукових досліджень із тематики дисертації:

1. Під час досліджень у п.1.2 автор визначає поняття та видів шкоди, що спричиняється фізичним та юридичним особам унаслідок війни, в тому числі із посиланням на практику міжнародних та європейських судових інституцій. При цьому здобувач залишає осторонь аналіз конкретних статистичних даних щодо зруйнованого в майна фізичних та юридичних осіб в Україні, зокрема, завданої шкоди землям сільськогосподарського призначення, водному та лісному фонду держави, а також зафіксованих випадків каліцтва, інвалідизації як військових, так і цивільного населення. Тому логічно постає питання: якою є статистика та зафіксовані розміри спричиненої унаслідок війни шкоди фізичним та юридичним особам в Україні на сьогодні?

2. У дисертаційному дослідженні у п. 2.1 здобувач, фіналізуючи значну частину практики Компенсаційної комісії ООН щодо втрати матеріальних активів, рухомого та нерухомого майна, транспортних засобів, залишеного майна та бізнесу, не конкретизується, які саме заходи можуть бути використані в національній правовій системі.

У зв'язку з цим виникає питання: які конкретні аргументи корисності практики ООН є прийнятними для України в частині можливості їх використання в процесуальній практиці відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, завданої збройною агресією РФ?

3. В роботі наведено аналіз значного масиву міжнародної судової практики, як методологічної основи для формування національних підходів до відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, завданої унаслідок війни. На нашу думку, даний аналіз має переважно компілятивний характер. А тому доцільним видається більш критичне осмислення відповідних правових позицій та їх адаптація до сучасних українських реалій, пов'язаних із повномасштабною збройною агресією.

З рештою, наведені зауваження носять дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, аналіз змісту якої свідчить про цілісність і самостійність проведеного дослідження, його актуальність.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень інших авторів; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України є теоретично обґрунтованими та аргументованими. Тема дисертації є актуальною, сформульовані автором висновки та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються

науковою новизною та мають значення не лише для теорії цивільного права, процесу, міжнародного права, але й для правозастосовної практики.

Таким чином, дисертація, представлена Олегом Сергійовичем Валендюком, є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому отримані нові науково-обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання, що має істотне значення для розвитку української науки та правозастосування.

Зважаючи на викладене, можна дійти загального висновку, що дисертація на тему «Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам, унаслідок війни», підготовлена за спеціальністю 081 «Право», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (із подальшими змінами), Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502) та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 та зареєстрованим в Міністерстві юстиції 12 України 03 лютого 2017 року за № 155/30023, а її автор – Валендюк Олег Сергійович, заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри публічного управління
та адміністрування
Державного університету
інформаційно-комунікаційних
технологій

Оксана ХОРВАТОВА

Вчений секретар

кандидат філологічних наук
доцент

Галина ЄНЧЕВА

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]